

Л.А. ЧЕПЕЛЕВСЬКА, О.М. ДЗЮБА

ПРОБЛЕМИ МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТА ЗАХОДИ З ЇЇ ПОКРАЩЕННЯ

ДУ „Український інститут стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України”,
м. Київ, Україна

Мета: виявлення проблем медико-демографічної ситуації в Україні та наукове обґрунтування заходів щодо її покращення.

Матеріали і методи. Дані офіційної статистики Державної служби статистики України про медико-демографічну ситуацію аналізувались за допомогою методів медичної та математичної статистики, системного підходу, контент-аналізу.

Результати. Виявлені проблеми медико-демографічної ситуації в Україні, розроблені заходи державного рівня з їх покращення.

Висновки. Чисельність населення України скорочується, народжуваність зменшується, смертність залишається на високому рівні, продовжується депопуляція. Представлені заходи державного рівня з покращення медико-демографічної ситуації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: медико-демографічна ситуація, народжуваність, смертність, очікувана тривалість життя, заходи з покращення медико-демографічної ситуації.

В сучасних умовах в Україні сформувалась надзвичайно складна медико-демографічна ситуація. Чисельність населення впродовж останніх десятиліть неухильно скорочується. Це скорочення досягло майже 10 млн осіб – з 53 млн в кінці 80-х років ХХ ст. до 42 млн – у перших десятиліттях ХХІ ст. [2;5].

Основною причиною скорочення чисельності населення України є від'ємний природний приріст, тобто перевищення числа померлих над кількістю народжених осіб. Це перевищення було максимальним у середині 90-х років ХХ сторіччя. Поступово зменшуючись, воно і в ХХІ ст. залишається на доволі високому, як для розвинутої країни, рівні.

Перевищення числа померлих над кількістю народжених обумовлено ростом смертності і зниженням народжуваності населення. Зниження, навіть падіння, народжуваності почалось на початку 90-х років минулого століття і продовжувалось до

третьою. Смертність за віковим складом померлих характеризується високим порівняно з розвинутими країнами світу рівнем смертності немовлят, перевищуючи його у 2–3 рази [6].

Особливою проблемою смертності населення України є надзвичайно високий рівень її серед населення працездатного віку, особливо чоловіків. У цілому смертність чоловіків перевищує жіночу у 2–3 рази [7].

Високий рівень смертності населення України обумовлює низький рівень середньої очікуваної тривалості життя населення, який майже на 15 років нижчий, ніж у розвинутих країнах світу [8], а середня очікувана тривалість життя чоловіків в Україні майже на 10 років нижча, ніж жінок [1].

Складна медико-демографічна ситуація в Україні потребує розробки заходів з її покращення, що і проводилось протягом останніх десятиліть. Були розроблені „Стратегія демографічного розвитку України на 2009–2015 рр.” та „Програма покращення демографічних показників та профілактики соціально значущих хвороб – хвороб системи кровообігу, раку, травматизму, інфекційних та паразитарних хвороб, хвороб органів дихання [9;10]. Однак впровадження цих програм не завжди було ефективним через фінансові, організаційні проблеми тощо. Тому існує необхідність подальшої розробки програм, спрямованих на нові проблеми, нові виклики з урахуванням нових досягнень світової науки.

Мета – виявлення проблем медико-демографічної ситуації в Україні та наукове обґрунтування заходів щодо покращення її складових.

знову зазнав тенденції до зниження, що обумовлено соціально-економічним, політичним та воєнним становищем в країні [3;4].

З іншого боку, коефіцієнт смертності мав за всі ці роки тенденцію до збільшення. Основною причиною смертності населення України вже протягом багатьох десятиліть є хвороби системи кровообігу, які складають у структурі причин смертності більше 60%. Новоутворення стало займають другу позицію в структурі причин смерті, зовнішні дії –

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження були дані офіційної статистики Державної служби статистики України про народжуваність, смертність населення та очікувану тривалість життя; використано медико-статистичний аналіз, системний підхід, контент-аналіз.

Результати дослідження та їх обговорення. Природний рух населення – це співвідношення народжуваності, смертності та природного приросту (убутку) населення. Коли смертність стійко перевищує народжуваність – це явище називається депопуляцією. Однією з причин депопуляції є низька народжуваність.

Сучасні параметри народжуваності удвічі менші, ніж потрібно для заміщення поколінь: у середньому на одну жінку дітородного віку припадає 1,2 народження при 2,15, необхідних для простого відтворення населення. Загальний коефіцієнт народжуваності знизився з 11,4‰ у 2012 р. до 9,3‰ у 2016 році.

Загальна тенденція динаміки смертності населення країни характеризується надсмертністю людей працездатного віку, серед яких близько 80% складають чоловіки. Як уже зазначалося, рівень смертності серед чоловіків утричі вищий за рівень смертності серед жінок, та в два-три рази вищий, ніж аналогічний показник у розвинутих країнах світу.

Стабільно високими зберігаються показники смертності від хвороб системи кровообігу, новоутворень, зовнішніх причин.

Показники очікуваної тривалості життя населення країни становлять 71,3 року. Очікувана тривалість життя чоловіків на 10 років (66,11 року) нижча, ніж тривалість життя жінок (76,02 року).

Зниження народжуваності і скорочення частки дітей у загальній чисельності населення веде до постаріння суспільства. Україна нині належить до тридцяти країн світу з найстарішим населенням. Частка населення у віці 60 років і старше становила 22,2% його загальної чисельності. У сільській місцевості на тлі зменшення чисельності населення збільшується частка осіб старшого віку.

Метою демографічного розвитку України є стабілізація чисельності населення і формування передумов для демографічного росту. Задачами демографічного росту є:

- збільшення очікуваної тривалості життя населення;
- збільшення тривалості здорового (активного) життя;
- покращення якості життя хронічно хворих та інвалідів;
- створення передумов для підвищення народжуваності;
- всебічне зміцнення інституту сім'ї;
- створення умов для самореалізації молоді;
- забезпечення адресного соціального захисту сім'ї;

– зміцнення здоров'я дітей та підлітків, насамперед за рахунок удосконалення заходів, що спрямовані на профілактику смертності від зовнішніх дій, на боротьбу з курінням, алкоголізмом та наркоманією, а також шляхом розвитку фізичної культури та спорту та організації дозвілля;

– покращення репродуктивного здоров'я населення шляхом удосконалення профілактичної та лікувально-діагностичної допомоги;

– покращення здоров'я населення працездатного віку, передусім за рахунок профілактики травматизму та отруєнь, а також за рахунок раннього виявлення та адекватного лікування хвороб системи кровообігу, новоутворень та інфекційних хвороб;

– збереження здоров'я людей похилого віку.

Для ефективної профілактичної роботи доцільна координація дій органів державної влади всіх рівнів, громадських об'єднань, релігійних та благодійних організацій з пропаганди здорового способу життя.

З метою покращення психічного здоров'я населення необхідно прийняти заходи з профілактики самогубств, включаючи розвиток мережі телефонів довіри, удосконалення діяльності лікарів-психіатрів, медичних психологів, психотерапевтів та соціальних працівників.

У сфері охорони та зміцнення здоров'я громадян доцільне удосконалення організації та розвитку державних і недержавних форм надання населенню спеціалізованої медичної допомоги, включаючи використання високих медичних технологій, у тому числі в рамках державних цільових програм.

Для надання медичної допомоги тяжко хворим міським і сільським мешканцям, включаючи застосування високоартсних медичних технологій, необхідний подальший розвиток та зміцнення державних медичних закладів охорони здоров'я.

З метою своєчасного виявлення захворювань та ефективного їх лікування необхідно підвищити роль первинної медико-санітарної допомоги, розвивати стаціонарозамінні технології, а також провести структурно-економічні перетворення в мережі закладів охорони здоров'я.

Необхідно реалізувати комплексні заходи з подальшого розвитку психіатричної, наркологічної допомоги населенню, а також з профілактики інфекційних захворювань, приділяючи особливу увагу дітям та підліткам.

Необхідна розробка державної програми профілактики та раннього виявлення онкологічних захворювань, яка створить реальні передумови для зняття кількості ускладнень та смертності від злоякісних новоутворень.

Особливої уваги потребують відповідні програми забезпечення ранньої діагностики та якісного лікування порушень репродуктивного здоров'я населення, насамперед підлітків, розвиток нових

підходів до їх гігієнічного та морального виховання, підготовки до сімейного життя.

Заходи, спрямовані на забезпечення охорони та покращення умов праці, проведення атестації робочих місць для виявлення та ліквідації впливу на здоров'я робітників несприятливих факторів, здійснення сертифікаційних робіт з охорони праці, а також на запровадження принципів економічної зацікавленості роботодавців, що передбачають розвиток страхування від виробничого травматизму, повинні стати дієвим механізмом, що забезпечує охорону та зміцнення здоров'я населення.

Забезпечення покращення умов життєдіяльності для осіб з обмеженими можливостями потребує подальшого розвитку реабілітаційної індустрії, спрямованої на створення можливостей для максимального використання потенціалу інвалідів.

У сфері стимулювання народжуваності та зміцнення сім'ї повинні бути наступні пріоритети:

- формування системи громадських та особистих цінностей, що орієнтовані на сім'ю з двома дітьми та більше;
- підвищення матеріального добробуту, рівня та якості життя сім'ї;
- створення соціально-економічних умов, сприятливих для народження, утримання та виховання декількох дітей, включаючи умови для самореалізації молоді, у тому числі одержання загальної та професійної освіти, робота з гідною заробітною платою, а також можливість забезпечити сім'ю відповідними житловими умовами;
- забезпечення робітникам, що мають дітей, умов, сприятливих поєднанню трудової діяльності і виконанням сімейних обов'язків;
- підвищення виховного потенціалу сім'ї;
- розробка та реалізація стратегії розвитку доступних форм сімейного благоустрою дітей-сиріт, у тому числі дітей-інвалідів.

Забезпечення умов для покращення матеріального становища сімей передбачає розробку та прийняття заходів для подальшої стабілізації на ринку праці, підвищення рівня заробітної плати.

Із метою забезпечення сприятливих умов для зміцнення сім'ї необхідний подальший розвиток законодавства, що регламентує трудові відносини, а також удосконалення системи виплати допомоги громадянам, що мають дітей.

Підтримка молодих сімей передбачає покращення їхніх житлових умов у випадку народження дитини та використання механізму пільгового кредитування залежно від кількості дітей у сім'ї.

Висновки

1. Чисельність населення в Україні неухильно скорочується. Це обумовлено в основному стійким природним зменшенням, тобто перевищенням числа померлих над числом народжених.

Визначальною особливістю сучасного вікового складу населення України є високий рівень постаріння. І надалі старіння населення та його наслідки будуть залишатися важливими проблемами для України з демографічної, економічної та соціально-психологічної точок зору.

2. З 2013 р. відновилася тенденція до скорочення народжуваності, як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості. У 2015 р. народилося на 54,1 тис. менше, ніж у 2014 році. В Україні спостерігається суттєва регіональна диференціація народжуваності.

3. Незважаючи на позитивну динаміку загального коефіцієнта смертності за останні п'ять років, він залишається одним із найвищих у Європі. В Україні більше половини смертей були зумовлені хворобами системи кровообігу. Друге місце стало утримують новоутворення, третє – зовнішні причини. Втрати від зовнішніх причин залишаються занадто високими порівняно з розвинутими країнами світу.

4. Очікувана тривалість життя (ОТЖ) – один із ключових показників, що входять у розрахунок індексу розвитку людського потенціалу – головного інтегрального показника для міждержавних порівнянь рівня та якості життя населення. У 2013 р. Україна займала 118-е місце серед країн світу за ОТЖ, яка становила для новонародженого 71,3 року для обох статей. Тривалість життя українських жінок перевищувала аналогічний показник для чоловіків на 9,9 року. У 2013 р. в Україні був досягнутий історичний максимум ОТЖ для жінок – 76,2 року. Для чоловіків цей показник склав 66,3 року.

5. З огляду на сучасну кризову медико-демографічну ситуацію в Україні, саме збереження та поліпшення здоров'я населення є одним з найважливіших пріоритетів нації. Поліпшення здоров'я має бути кінцевою метою проведення соціально-економічних реформ. Необхідна орієнтація усіх сфер на оздоровлення умов життя, зокрема умов праці, побуту, дітородної діяльності з метою створення суспільного середовища, сприятливого для вибору та засвоєння населенням моделі поведінки, зорієнтованої на здоровий спосіб життя. Слід також визначити найбільш гострі й нагальні проблеми у даній області та цільові групи (групи підвищеного ризику), на які мають бути спрямовані першочергові заходи з профілактики та лікування захворювань.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю розробки державних та галузевих програм щодо покращення захворюваності населення та покращення демографічних показників.

Список літератури

1. Аналіз демографічної ситуації в Україні // Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідеміологічну ситуацію. 2006 рік. / Л. А. Чепелевська, О. П. Рудницький. – Київ, 2014. – С. 13–35.
2. *Генофонд і здоров'я: відтворення населення України* / за ред. А. М. Сердюка, О. І. Тимченко. – Київ : МВЦ „Медінформ”, 2006. – 272 с.
3. Медико-демографічна ситуація в Україні // Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідеміологічну ситуацію. 2013 рік. / Л. А. Чепелевська, О. П. Рудницький. – Київ, 2013. – С. 12–34.
4. *Населення України: демографічні складові людського розвитку* / за ред. О. М. Гладуна. – Умань : Видавець „Сочінський”, 2015. – 180 с.
5. Фойгт Н. Формування демографічного потенціалу як передумова реалізації європейського вибору України: [Збереження чисельності населення як головної складової демографічного потенціалу країни] / Н. Фойгт // *Економічний часопис*. – 2005. – № 1–2. – С. 49–52.
6. *Contribution of main causes of death to social inequalities in mortality in the whole population of Scania, Sweden* [Electronic resource] / M. Rosvall, B. Chaix, J. Lynch [et al.] // *BMC Public Health*. – 2006. Vol. 6. – P. 79. – URL : <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/6/79>.
7. Hurt L. S. Effects of education and other Socio-economic factors on middle age mortality in rural Bangladesh / L. S. Hurt, C. Ronsmans, S. Saha // *J. Epidemiol. Community Health*. – 2004. – Vol. 58. – P. 315–320.
8. Plavinski S. L. Social factors and increase in mortality in Russia in the 1990s: prospective cohort study / S. L. Plavinski, S. I. Plavinskaya, A. N. Klimov // *BMJ*. – 2003. – Vol. 326. – P. 1240–1242.
9. *Rocznik Demograficzny*. – Warszawa : ZMS, 2007. – 507 s.
10. *The evolving pattern of avoidable mortality in Russia* / E. M. Andreev, E. Nolte, V. M. Shkolnikov [et al.] // *International Journal of Epidemiology*. – 2003. – № 32. – P. 437–446.

References

1. Chepelevs`ka, L. A., Rudny`cz`ky`, O. P. (2014). Analiz demografichnoyi sy`tuaciyi v Ukrayini [Analysis of the demographic situation in Ukraine]. *Shhorichna dopovid` pro stan zdorov'ya naselelnya Ukrayiny` ta sanitarno-epidemiologichnu sy`tuaciyu. 2006 rik.* – Annual report on the State of health of the population and the sanitary-epidemiological situation. 2006. (pp. 13-35). Ky`yiv [in Ukrainian].
2. Serdyuk, A.M., Ty`mchenko, O.I. (Eds.). (2006). *Genofond i zdorov'ya: vidtvorennya naselelnya Ukrayiny`* [Genetic and health: reproduction of the population]. – Ky`yiv: MVCz «Medinform» [in Ukrainian].
3. Chepelevs`ka, L. A., Rudny`cz`ky`, O. P. (2013) *Medy`ko-demografichna sy`tuaciyi v Ukrayini* [Medico-demographic situation in Ukraine]. *Shhorichna dopovid` pro stan zdorov'ya naselelnya Ukrayiny` ta sanitarno-epidemiologichnu sy`tuaciyu. 2012 rik.* – Annual report on the State of health of the population and the sanitary-epidemiological situation. 2012. (pp. 12-34). Ky`yiv [in Ukrainian].
4. Gladun, O.M. (Eds.). (2015). *Naselelnya Ukrayiny` : demografichni skladovi lyuds`kogo rozvy`tku* [Ukraine's population: the demographic components of human development]. – Uman` : Vy`davec` «Sochins`ky`j» [in Ukrainian].
5. Fojgt, N. (2005). Formuvannya demografichnogo potencialu yak peredumova realizaciyi yevropejs`kogo vy`boru Ukrayiny` : [Zberezhennya chy`sel`nosti naselelnya yak golovnoyi skladovoyi demografichnogo potencialu krayiny`] [Formation of demographic potential as a precondition for the implementation of the European choice of Ukraine: [Save the population as the main component of demographic potential]]. *Ekonomichny`j chasopy`s – Economical chasopis, 1-2*, 49-52 [in Ukrainian].
6. Rosvall, M., Chaix, B., Lynch J., et al. (2006). Contribution of main causes of death to social inequalities in mortality in the whole population of Scania, Sweden. *BMC Public Health*, 6, 79. Retrieved from <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/6/79> [in Ukrainian].
7. Hurt, L.S., Ronsmans, C., Saha, S. (2004). Effects of education and other Socio-economic factors on middle age mortality in rural Bangladesh. *J. Epidemiol. Community Health*, 58, 315-320 [in Ukrainian].
8. Plavinski, S.L., Plavinskaya, S.I., Klimov, A.N. (2003). Social factors and increase in mortality in Russia in the 1990s: prospective cohort study. *BMJ*, 326, 1240-1242.
9. *Rocznik Demograficzny* (2007). Warszawa : ZMS.
10. Andreev, E.M., Nolte, E., Shkolnikov, V.M., et al. (2003) The evolving pattern of avoidable mortality in Russia. *International Journal of Epidemiology*, 32, 437-446.

ПРОБЛЕМЫ МЕДИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ И МЕРЫ ПО ЕЕ УЛУЧШЕНИЮ

Л.А. Чепелевская, А.Н. Дзюба

ГУ «Украинский институт стратегических исследований Министерства здравоохранения Украины», г. Киев, Украина

Цель: выявление проблем медико-демографической ситуации в Украине и научное обоснование мероприятий по ее улучшению.

Материалы и методы. Данные официальной статистики Государственной службы статистики Украины о медико-демографической ситуации анализировались при помощи методов медицинской и математической статистики, системного подхода, контент-анализа.

Результаты. Выявленные проблемы медико-демографической ситуации в Украине, разработаны мероприятия государственного уровня по ее улучшению.

Выводы. Численность населения Украины сокращается, рождаемость уменьшается, смертность остается на высоком уровне, продолжается депопуляция. Представлены мероприятия государственного уровня по улучшению медико-демографической ситуации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: **медико-демографическая ситуация, рождаемость, смертность, ожидаемая продолжительность жизни, меры по улучшению медико-демографической ситуации.**

PROBLEMS OF MEDICAL AND DEMOGRAPHIC SITUATION AND MEASURES FOR ITS IMPROVEMENT

L.A. Chepelevska, O.M. Dzyuba

PE "Ukrainian Institute of Strategic Research MHC of Ukraine", Kyiv, Ukraine

Purpose – to identify problems of medical and demographic situation in Ukraine and the scientific justification of measures to improve it.

Materials and methods: official statistics State Statistics Service of Ukraine of medical and demographic situation analyzed by methods – medical and mathematical statistics, system approach, content analysis.

Results. Identified problems medical and demographic situation in Ukraine was set up by state-level improvements.

Conclusions. Ukraine's population decreasing, reduced fertility, mortality remains high, continuing depopulation. Presented state-level measures to improve the medical and demographic situation.

KEY WORDS: **medical and demographic situation, fertility, mortality, life expectancy, measures to improve the medical and demographic situation.**

Рукопис надійшов до редакції 10.04.2017 р.

Відомості про авторів

Чепелевська Людмила Андріївна – д.мед.н., проф., с.н.с., завідувач відділу медико-демографічних досліджень ДУ „Український інститут стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України”; тел. служб.: +38(044) 576-41-19.

Дзюба Олександр Миколайович – д.мед.н., проф., заступник директора з наукової роботи ДУ „Український інститут стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України”; тел. служб.: +38(044) 576-41-49.